

УДК 1:(316.35+330.14)

ДІДЕНКО Лариса – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; 60, вул. Володимирська, м. Київ, Україна, індекс 01033 (*DidenkoLarysa@gmail.com*)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.51.7>

Бібліографічний опис статті: Діденко, Л. (2025). Соціальний капітал: формування-й-підтримування антропомереж. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 51, 119–150, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.51.7>

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ФОРМУВАННЯ-Й-ПІДТРИМУВАННЯ АНТРОПОМЕРЕЖ

Анотація. Розглянуто соціальний капітал, сутність якого постають мережі зв'язків, формовані/вибудовувані антропоодинамиціями задля уможливлення спільного блага через отримувани вигоду. **Мета дослідження:** охарактеризувати соціальний капітал через нюансування антропомереж. **Методологію дослідження** вибудовано на поєднанні підходів – галузевого та міждисциплінарного; принципів – історизму, цілісності, умовної об'єктивності, причинно-наслідковості, обґрунтованості, квадролексу; якісних методів. З-поміж останніх були застосовані: аналізуючий – для деталізування джерела соціального капіталу, нюансування складників та видів останнього; синтезуючий – для формування підсумків тематичних блоків; герменевтичний – для інтерпретування сенсів та думок дослідників щодо людського, соціального та морального капіталу; структурний – для організування опрацьованих матеріалів та формування логічної послідовності тематичних блоків результатів дослідження; прагматичний – для виявлення ефективності антропомереж, а також для усвідомлення необхідності антропоодинамиць узв'язковуватися через формування антропомереж; феноменологічний – для сутнісного схоплення

людського, соціального, морального капіталу; компаративний – для зіставлення підходів до розуміння-й-виглумачення соціального капіталу та його видів тощо. Теоретико-практичні параметри наукової новизни зумовлені формулюванням самої теми статті, структурою запропонованої розвідки, необхідністю оновлення-та-збагачення україномовного філософського дискурсу сучасними лінгвоодинаціями, а також неявними світовими процесами антропоуправління. Вирізняють запропоноване дослідження й зафіксовані у тексті ключові моменти: обґрунтоване відджерелення соціального капіталу від людського; зазначання головних типів людського капіталу; різність підходів до дефініціювання соціального капіталу та виокремлення його складників; двопідходове параметроване виокремлення функцій соціального капіталу; деталізування видів соціального капіталу – згуртовувального, мостового, субординативного – із авторським акцентуванням та нюансуванням утруднень їх виокремлювання-та-класифікування; розтлумачення контекстності соціального капіталу; необхідність морального капіталу та його роль для індивідуального і країнового добробуту; (не)однозначні прикінцеві філософські розмірковування щодо соціального капіталу більше спонукають скоригувати його налаштування, аніж відмовитись від нього. **Висновки.** Соціальний капітал відджерелений від людського капіталу як головний тип останнього. Після спроб дефініціювати та/або охарактеризувати соціальний капітал дослідники виокремили його сутнісне ядро – вибудовувані антропоодинаціями відносини–зв’язки–взаємодії для ефективного досягання цілей шляхом задоволення конкретних потреб та/або інтересів. Головними функціями соціального капіталу є згуртовувальна, мостова та субординативна, які відображають характер міжсуб’єктних зв’язків. Видами соціального капіталу є згуртовувальний/«bonding», який зміцнює внутрішні – нефіксовані, ексклюзивні та неформальні – зв’язки; мостовий/«bridging», що сполучає різні групи і відкриває нові можливості через зміцнювання зовнішніх – горизонтальних, інклюзивних та формальних – міжгрупових зв’язків; субординативний/«linking», який узв’язковує акторів/агентів, котрі перебувають на різних рівнях ієрархії. Контекстність соціального капіталу є ситуативно-вигинальною, оскільки включає не тільки подвійні вигодові орієнтири «на благо» для кожної

антропоодиниці та для країнового суспільства, але й неодноразові аспекти, частина з яких вже визнана ризиками.

Ключові слова: людина/антропоодиниця, ресурс, капітал, вигода, соціальний капітал, згуртовувальний/«bonding» соціальний капітал, згуртовувальний/«bonding», мостовий/«bridging» соціальний капітал, мостовий/«bridging», субординативний/«linking» соціальний капітал, субординативний/«linking», зв'язки, узв'язковування, мережа, мережевість, соціальна мережа, антропомережа.

DIDENKO Larysa – Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Philosophy of Humanities Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv; 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, postal code 01033 (DidenkoLarysa@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.51.7>

To cite this article: Didenko, L. (2025). Sotsialnyi kapital: formuvannia-i-pidtrymuvannia antropomerezh [Social capital: formation–and–maintenance of anthroponetworks]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia 'Filosofiiia' – Human Studies. Series of 'Philosophy': a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 51, 119–150, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.51.7>

SOCIAL CAPITAL: FORMATION–AND–MAINTENANCE OF ANTHROPONETWORKS

Summary. Social capital is examined as networks of relations established by human beings. **The research purpose** is to refine the understanding of social capital through the concept of anthroponetworks. **The research methodology** is based on a combination of sectoral and interdisciplinary approaches and is guided by the principles of historicism, integrity, conditional objectivity, causality, substantiation, and quadrolex. In addition, a set of qualitative methods was employed: analytical – to detail the sources of social capital and nuance its components and kinds; synthesising – to consolidate findings across thematic blocks; hermeneutic – to interpret scholars' meanings and insights on human, social, and moral capital;

*structural – to organise the material and establish the logical sequence of thematic blocks; pragmatic – to assess the effectiveness of anthropo-relations and the necessity for human beings to interlink through anthroponetworks; phenomenological – to capture the essence of human, social, and moral capital; comparative – to juxtapose approaches for understanding and interpreting social capital and its forms. **The theoretical–and–practical scientific novelty** of the research arises from the paper's theme, the structure of the inquiry, the enrichment of Ukrainian philosophical discourse through contemporary linguistic units, and the implicit global processes of anthropo-governance. The study is distinguished by several key contributions: the substantiated derivation of social capital from human capital; the identification of the principal kinds of human capital; the plurality of approaches to defining social capital and identifying its components; a dual-parameter differentiation of the functions of social capital; the elaboration of its kinds – bonding, bridging, linking – with emphasis on the challenges of their classification; the explication of the contextuality of social capital; the recognition of moral capital and its significance for both individual and national well-being; and the (un)ambiguous philosophical reflections on social capital. **Conclusions.** Social capital is derived from human capital as its primary type. Following attempts to define and characterise social capital, scholars have identified its essential core: the relations–ties–interactions constructed by human beings to achieve goals effectively through the satisfaction of concrete needs and/or interests. The main functions of social capital are bonding, bridging, and linking, reflecting the nature of intersubjective relations. The kinds of social capital are: bonding, which strengthens internal – non-fixed, exclusive, informal – ties; bridging, which brings together different groups and opens new opportunities by reinforcing external – horizontal, inclusive, formal – intergroup ties; and linking, which connects actors/agents at different hierarchical levels. The contextuality of social capital is situationally adaptive, as it encompasses not only dual orientations towards the common good – for each human being and for the national society – but also ambiguous dimensions, some of which are already recognised as risks.*

Key words: human being, resource, capital, benefit, social capital, bonding social capital, bonding, bridging social capital, bridging, linking social capital, linking, ties, interlinking, network, networking, social network, anthroponetwork.

Зауваги: 1) *пунктуаційна* – покликання на цитовані/використані джерела марковані через (...), а через [=«...»] у перекладених фрагментах зазначені оригінальні слова з авторського тексту; 2) *антропонімна* – усі імена–та–прізвища транслітеровані за фонетичним підходом з переважним збереженням автентичних подвоєнь; 3) *перекладацька* – цитовані частини з іноземномовних джерел наведені у моїх авторських формулюваннях; 4) *присячувальна* – здоровоглуздним спільнотам, від формування яких ми постійно віддаляємось своїми «людськими» діями.

Пропоноване дослідження актуалізують численні соціо-сегментні зміни країнового та світового рівня щодо оновлення доступів до ресурсів, а також ролі антропоодиниць у цих процесах. Якщо неантропні ресурси вичерпувані, то антропний ресурс постає постійно умовно-оновлюваним. Упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. значно розширився *знаннєвий простір*: антропоодиниця не тільки знає набагато більше про світ та параметри функціонування його феноменів і процесів, але й намагається зрозуміти себе – від звичайного ситуативного ранжування у відповіді «так»/«ні» до наголошувань власних переваг, що уможливлене через її тіло – зовнішній вигляд загалом, поведінкові паттерни, вжиткування мовоодиниць тощо. Така налаштованість сучасної антропоодиниці щодо розуміння самої себе сприяє її усвідомленому капіталізуванню. Іншими словами: антропоодиниця постає не каталізувальницею заробляння інших, а свідомим суб'єктом, котрий знає свої переваги та недоліки і вміє їх перетворювати на свій власний стиль. Саме такий підхід з початку 2000–х років активізували у дослідженні людського капіталу. Це уможливило розширення переліку складників останнього через долучання тіла і тілесності антропоодиниці, її зовнішнього вигляду, еротичності і сексуальності, гендерності, емоційності, когнітивності тощо. Тому для підвищення ефективності людського капіталу необхідні інвестиції в освіту, охорону здоров'я, спорт, відпочинок тощо. Для окремої антропоодиниці властивий домінувальний тип капіталу – тілесний, емоційний, когнітивний і/або соціальний, кожен з яких характеризується двома своїми видами і формами, обсягом та якістю. Не випадково Пйотр Штомпка зауважував: «людський капітал не є однаковим – у когось його більше, в інших – менше» (Штомпка, 2022, с. 316).

Постановка проблеми та її окреслення. Мультипроявність капіталу зауважували не тільки економісти-теоретики попередніх епох, але й дослідники соціосегментів – соціологи, культурологи, філософи та ін. (Діденко, 2025a; Діденко, 2025b). У межах пропонованої розвідки капітал – це використовуваний/застосовуваний актив, або ресурс, що уможливорює створення акумулювального й конвертувального (не)матеріального зиску (Marx, 1890). Класичне політекономічне розуміння капіталу було розширене численними соціосегментними змінами, антроподіями та дослідженнями, започаткованими виокремленням форм капіталу П'єром Бурд'юо (Bourdieu, 1986) і підтримані наступними поколіннями послідовників та вчених.

Якщо людський капітал акцентує особливості антропооддиниці, розширювані на більшість з нас, то його типи деталізують значимі складники, за якими кожен з нас вирізняється. Соціальний капітал постає найабстрактнішим типом людського капіталу: з одного боку, очевидним, оскільки передбачає антроповзаємодії; але, з іншого боку, утрудненим, оскільки не зовсім зрозумілі умови виникання цих антроповзаємодій, їх тривалість, структура, функційність та ін. Тобто проблемою постає сам соціальний капітал, проясненню якого і присвячене пропоноване дослідження.

Теоретико-практичні параметри наукової новизни зумовлені формулюванням самої теми статті, структурою пропонованої розвідки, необхідністю оновлення-та-збагачення україномовного філософського дискурсу сучасними лінгвооддиницями, а також неявними світовими процесами антропоуправління. Вирізняють пропоноване дослідження й зафіксовані у тексті ключові моменти: 1) обґрунтоване відджерелення соціального капіталу від людського; 2) зазначання головних типів людського капіталу; 3) різність підходів до дефініціювання соціального капіталу та виокремлення його складників; 4) двопідходове параметроване виокремлення функцій соціального капіталу; 5) деталізування видів соціального капіталу – згуртовувального, мостового, субординативного – із авторським акцентуванням та нюансуванням утруднень їх виокремлювання-та-класифікування; 6) розтлумачення контекстності соціального капіталу; 7) необхідність морального капіталу та його роль

для індивідуального і країнового добробуту; 8) (не)однозначні прикінцеві філософські розмірковування щодо соціального капіталу більше спонукають скоригувати його налаштування, аніж відмовитись від нього.

Мета дослідження: охарактеризувати соціальний капітал через нюансування антропомереж. **Дослідницькими завданнями** постають: виявити характер залежності соціального капіталу від людського; з'ясувати сутність та особливості соціального капіталу через дефініції, елементи-складники-компоненти, функційність; виокремити та охарактеризувати види соціального капіталу; деталізувати контекстність соціального капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій охоплює напрацювання різногалузевих колег-дослідників щодо: політекономічного розуміння капіталу як відтворюваного і самозростального ресурсу (Marx, 1890); форм капіталу (Bourdieu, 1986); людського капіталу (Schultz, 1961; Becker, 1993; Becker, 1996); соціального капіталу (Hanifan, 1916; Bourdieu, 1980; Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Coleman, 1994; Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993; Portes, 1998; Putnam, 2000; Lin, 2001; Putnam, 2004; Чепурко, 2014; Діденко & Кондрашова-Діденко, 2016; Engbers, Thompson & Slaper, 2017; Ragnedda, 2018; Штомпка, 2022), його видів (Granovetter, 1973; Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993; Putnam, 1995; Putnam, 2000; Annen, 2001; Woolcock, 2001; Putnam, 2004; Szreter & Woolcock, 2004; Pichler & Wallace, 2007; van Staveren & Knorringa, 2007; Crossley, 2008; Чепурко, 2014; Jordan, 2015; Engbers, Thompson & Slaper, 2017; Claridge, 2018; Штомпка, 2022) та функцій (Claridge, 2018; Галушка & Нафус, 2021); морального капіталу (Штомпка, 2022); філософської основи міждисциплінарного розуміння капіталу (Діденко, 2025a); філософського інтерпретування варіативів економічного капіталу (Діденко, 2025b).

Методологію запропонованої розвідки вибудовано на поєднанні підходів – галузевого та міждисциплінарного; принципів – історизму, цілісності, умовної об'єктивності, причинно-наслідковості, обґрунтованості, квадролексу; якісних методів. З-поміж останніх були застосовані: аналізувальний – для деталізування джерела соціального капіталу, нюансування складників та видів

останнього; синтезувальний – для формування підсумків тематичних блоків; герменевтичний – для інтерпретування сенсів та думок дослідників щодо людського, соціального та морального капіталу; структурний – для організування опрацьованих матеріалів та формування логічної послідовності тематичних блоків результатів дослідження; прагматичний – для виявлення ефективності антропоств'язків, а також для усвідомлення необхідності антропоодиниць узв'язкуватися через формування антропомереж; феноменологічний – для сутнісного схоплення людського, соціального, морального капіталу; компаративний – для зіставлення підходів до розуміння-й-витлумачення соціального капіталу та його видів тощо.

Основний матеріал, тобто результати мого дослідження, зазначений далі у тематичних пунктах та авторських розтлумаченнях.

Вкорінення соціального капіталу. На перший погляд, *соціально-альний капітал* видається пов'язаним зі спільнотами та/або унормованим поіснуванням антропоодиниць. Однак, прискіпливіший та глибший погляд зумовлює необхідність деталізування його вихідних складників. Останнім постає антропоодиниця, але не спільнота. Іншими словами: соціальний капітал *відджен-релений від людського капіталу*.

Сам людський капітал визначають по-різному: від абстрактного «напівматеріальний варіатив капіталу» до конкретизування його типів, видів і форм. Здебільшого людський капітал витлумачують як знання, здібності, здатності і спроможності антропоодиниці, які використовувані й створюють матеріальний і/або нематеріальний зиск. З погляду Теодора Шульца, людський капітал – це знання, здібності і психологічні особливості людини як джерела зростання її доходів і багатства суспільства (Schultz, 1961). Натомість Гері Бекер окреслює його як сукупність вроджених здібностей та отриманих знань, навичок, прагнень, мотивацій, позицій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу – на рівні особи, підприємства чи суспільства загалом (Becker, 1993). У ході дослідження людського капіталу він виокремлює загальні знання, набувані через виховання та освіту; спеціальні знання – навички та досвід – формовані у діяльності (Becker, 1993). Разом з тим не можу погодитися з Гері Бекером щодо розуміння ним мотивації, прагнення, позиції як складових людського капіталу: загальне поняття або навіть

концепт «людський капітал» і так само кожний його складник – «здібності», «знання», «навички», «прагнення», «мотивація», «позиції» та ін. – має бути відповідним основним критерієм капіталу. Однак мотивація, прагнення і позиції з останніми не зовсім корелюють: мотивація – це процес, але не форма нагромадження; прагнення – це імпульс, а не власність; позиція – це лише відношення/ставлення, а не посада, престиж і/або статус. З мого погляду, мотивація, прагнення, позиції не можуть бути складовими людського капіталу, оскільки капітал – це не те, що «просто всередині мене», радше те, що може бути задіяне – «активоване на полі соціальної гри»: бути визнаним, обмінним, закріпленим, збільшуваним, накопичуваним, використовуваним для впливу і/або контролю тощо. Гері Бекер визначає людський капітал і як сукупність усього минулого особистого досвіду, що впливає на теперішні та майбутні індивідуальні уподобання, що робить участь окремої людини [=«individual»] у певній діяльності вартіснішою передусім для неї самої (Becker, 1996).

Моє бачення сутності людського капіталу має інакші акцентування: це ресурс, який конкретизують не тільки через «невидимі/приховані складники» – знання, здібності, здатності і спроможності людини, але й через зовнішні прояви тіла антропоодиноці – красу загалом як гармонійного та/або своєрідного співдоповнювання рис обличчя, постави, статури, способу мовлення, рухів тощо – здоров'я, вміння спілкуватися з іншими тощо.

Таким чином, людський капітал – це невіддільні від антропоодиноці знання/«знати», навички/«вміти», компетентності/«ситуативна проявність вміти-й-бути», які використовувані в процесі виробництва для виготовлення продукту та/або надання послуги і постають зисковими. Знаннєвість антропоодиноця акумулює через соціосегментні практики – освітоздобування, набування професійного досвіду, досвідообмін з колегами, підвищення кваліфікації, стажування. Натомість для зовнішності головними постають: 1) опікування своїм здоров'ям, тобто повноцінний відпочинок, оптимальне харчування, розмежування часу для роботи та приватних справ; 2) дбання про своє тіло – тренування, косметичні процедури, естетичні практики щодо створення індивідуального образу та підтримування власного стилю тощо.

Головними типами людського капіталу є тілесний, емоційний, когнітивний, соціальний. Кожен з них слід деталізувати окремо, проте в межах пропонованого дослідження я зупинюся на останньому.

Соціальний капітал: від основ формування до функційності. У площині теорезису це відносно нове утворення: однастайність дослідників відсутня і щодо його дефініційного маркера – поняття, концепт, конструкт, і щодо місця у структурі капіталу. Одні вважають його окремим – самостійним – варіантом капіталу (Bourdieu, 1986; Coleman, 1994; Ragnedda, 2018); другі стверджують, що він є типом людського капіталу (Діденко & Кондрашова-Діденко, 2016; Штомпка, 2022); а треті – взагалі його заперечують (Ходжсон, 2014). На противагу Джеффри Ходжсону (Ходжсон, 2014) Массімо Раннедда наголошує: соціальний капітал існує і навіть позитивно впливає на розвиток економіки та модернізацію суспільства країни загалом; він вибудований на основі наявних і потенційних ресурсів, які є результатом відносин (Ragnedda, 2018).

З мого погляду, *соціальний капітал* не є окремим варіантом капіталу, як наполягають П'єр Бурд'ю, Джеймс Колмен, Массімо Раннедда та деякі інші вчені, а радше *типом людського капіталу*, оскільки його ядром є відносини, зв'язки, взаємодії між антропоодинами, котрі вибудовують їх завдяки індивідуальним комплексам світоглядних орієнтирів, кожен з яких включає досвід, принципи, цінності, цілі, знання, спроможності та здатності, інтенції та очікування. Іншими словами: основою соціального капіталу постає «здатність особистості самоорганізовуватися, а не об'єднання людей в групу/групи в різних сферах суспільного життя – в економіці, політиці тощо» (Діденко & Кондрашова-Діденко, 2016, с. 240).

Дефініції соціального капіталу складають вельми скромний перелік: порівняно з іншими капіталопроявами. Однак, різність акцентувань дослідників уможливує висновування щодо його антропозалежності – якщо можливо навіть антропозаземленості – та важливості міжсуб'єктної зв'язковості. Першу лінію дефініціювань формують дослідники виключно соціального капіталу – Лайда Джадсон Ханіфан, Джеймс Колмен та Роберт Патнем; а другу – ті, хто або уточнювали підходи

до дефініціювання представників першої лінії, або розглядали соціальний капітал як аспект власної концепції, пов'язаної з капіталом: П'єр Бурд'ю, Пйотр Штомпка, Алехандро Портес, Нан Лін, Лариса Діденко та Валентина Кондрашова-Діденко, Гульбаршин Чепурко та ін.

Лайда Джадсон Ханіфан першим обґрунтував ідею соціального капіталу, яка була вкорінена у праксисну площину, тобто він розглядав роль громад для задоволення соціальних потреб: між індивідами, групами і сім'ями, які утворюють соціальну одиницю, значимими були доброзичливість, товарицькість, взаємоприязнь [=«mutual sympathy»] і соціальна взаємодія [=«social intercourse»] (Hanifan, 1916, с. 130).

Джеймс Колмен витлумачував соціальний капітал інакше: по-перше, як ресурси, що можуть бути використані суб'єктами для реалізації своїх інтересів; по-друге, як продукт відносин, відрізняваний від людського та фізичного капіталу (Coleman, 1988; Coleman, 1994). Якщо фізичний – економічний, або матеріальний – капітал постає повністю дотиковим, тобто втіленим у спостерігальній матеріальній формі, а людський капітал – відповідно – менш дотиковий – втілений у набутих навичках і знаннях, то соціальний капітал ще менш дотиковий, оскільки існує у невидимих відносинах між людьми. Він зауважував: «соціальний капітал визначуваний його функціями» (Coleman, 1988, с. S98), «соціальний капітал міститься в структурі відносин між акторами [=«actors»] та серед акторів. Він не міститься ані в самих акторах, ані в матеріальних засобах виробництва» (Coleman, 1988, с. S98). І продовжував думку далі: «як фізичний капітал та людський капітал, соціальний капітал не є вповні замінним [=«fungible»], він може бути специфічним для різних видів діяльності» (Coleman, 1988, с. S98). Вчений виокремив та обґрунтував головні складові соціального капіталу: зобов'язання та очікування, інформаційні канали, норми і санкції, соціальні мережі, соціальні організації тощо. Він не тільки назвав, а й проаналізував механізми формування соціального капіталу, наслідки володіння ним: наприклад, доступність та використання тієї чи іншої інформації тощо, соціальну організацію. Окрім того, він наголошував на спільнопідґрунті соціального капіталу, який постає не індивідуальним, а колективним

благом: стабільність соціальних структур, горизонтальні зв'язки в мережах, самі мережі як результат суб'єкт-інтеракцій тощо. Таким чином, його висновок: концепція соціального капіталу дозволяє через ресурси – мати одні, отримувати інші й поєднувати з третіми – досягати результатів.

Роберт Патнем зазначив: «соціальний капітал стосується зв'язків між людьми – соціальних мереж та норм взаємності й довіри, що виникають із них. У цьому сенсі соціальний капітал тісно пов'язаний із тим, що дехто називає “громадянською чеснотою”» (Putnam, 2000, с. 19). Тобто соціальний капітал «акцентує на тому, що громадянська чеснота є найсильнішою тоді, коли вона вбудована в густу мережу взаємних соціальних відносин. Суспільство, що складається з багатьох чеснотливих, але ізольованих індивідів, не обов'язково є багатим на соціальний капітал» (Putnam, 2000, с. 19). Вчений зауважив: соціальний капітал одночасно «має й індивідуальний, і колективний аспект – приватну і публічну подобу» (Putnam, 2000, с. 20). На ранніх етапах дослідник – як і його колега Джеймс Колмен – підтримував «колективний» підхід до розуміння природи соціального капіталу, тобто вважав його «колективним благом», або «суспільним благом», але з часом він закономірно приходить до необхідності змін-коригувань у бік «індивідуально-колективності». За його розмірковуваннями: соціальний капітал міститься в мережах, нормах і довірі, які створюють для кооперування і координування заради взаємної вигодовості та/або зисковості. Основними складовими соціального капіталу є відносини/взаємини, формовані у співпраці, а також довіра і норми. Дослідник виокремлює компонентом соціального капіталу соціальну довіру – англ. «social trust» – що виникає через комунікацію, норми взаємності і мережу: вона базована не на тривалому знайомстві і/або дружбі, а на рекомендаціях тих агентів, до котрих вже сформувалася стійка певність в даній мережі (Putnam, 2000, с. 134–147; Putnam, 2004, с. 3–19). У своїх теоретичних та особливо емпіричних дослідженнях (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993, с. 171–176) дійшов висновку: взаємність, або норми взаємності – англ. «norms of reciprocity», як компонент соціального капіталу може набувати одного з видів. Першим видом взаємності є збалансована – англ. «balanced reciprocity»,

яка фіксована як одночасний обмін предметами еквівалентної вартості. Другим видом взаємності постає узагальнена – англ. «generalized reciprocity», тобто постійні відносини обміну, які в конкретний момент можуть залишатися невідплаченими або незбалансованими, але передбачають взаємні очікування щодо отримання у майбутньому винагороди за виконане в теперішньому. Зрозуміло, що відносини обміну уможливлені соціальними мережами. (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993, с. 171–176). У дослідженні соціального капіталу закономірно виникає аспект наслідків його (не)використання: 1) використання економічного капіталу – наприклад, у вигляді грошей, фінансових активів тощо – зумовлюватиме його кількісне зменшення, натомість соціальний капітал за таких умов тільки зростатиме за рахунок розширення соціальних мереж; 2) невикористання економічного капіталу не призводитиме ані до зменшення, ані до збільшення, ані до зникнення; однак невикористання соціального капіталу сприятиме його зменшенню і навіть повному зникненню. Таким чином, соціальний капітал утворений не тільки агентними зв'язками і побудованою-й-підтримуваною ними мережею, але й соціальною довірою та нормами.

П'єр Бурд'ю визначав соціальний капітал як «сукупність наявних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш чи менш інституційованих відносин взаємознання [=«d'interconnaissance»] та взаємовизнання [=«d'interreconnaissance»]; іншими словами, це належність до групи, як сукупність агентів, котрі не тільки наділені спільними властивостями (що можуть сприйматися спостерігальником, іншими або ними самими), але й об'єднані постійними та корисними зв'язками» (Bourdieu, 1980, с. 2), що «забезпечує кожного її члена підтримкою колективного капіталу, “дозволом” [=«credential»], що надає їм право кредитування, в різних значеннях цього слова» (Bourdieu, 1986, с. 248–249). Він зазначав: соціальний капітал утворюваний із зобов'язань і зв'язків між людьми як членами групи чи «соціального клубу». Однак, соціальний капітал – це індивідуальне благо, а не колективне, оскільки він є індивідуальним ресурсом – атрибутом індивідів, продуктом особистих зв'язків, хоча й удієлюваний у колективно сформованих мережах. Ба більше, «обсяг соціального

капіталу, яким володіє окремий агент, залежить від розміру мережі зв'язків, яку він може ефективно задіювати, а також від обсягу капіталу (економічного, культурного або символічного), яким за правом володіє кожен з тих, з ким він узв'язкований» (Bourdieu, 1986, с. 249). Таким чином, соціальний капітал потребує інвестицій у вигляді інших ресурсів, енергії, часу, а його позитивний результат залежить не тільки від розміру мережі, але й від кількості та якості зв'язків між акторами.

Пйотр Штомпка наголошував: соціальний капітал – це мережа «індивідуальних відносин чи відносин, що пронизують сукупність, як особливий особистий або груповий ресурс, що є обмінним на інші ціновані людьми блага чи послуги, приносячи користь у різних царинах, а власнику дає додаткові можливості збагачення та розширення відносин, а, отже, й отримання іще більшої вигоди у майбутньому» (Штомпка, 2022, с. 320).

Дефініціювання соціального капіталу можливо здійснювати через дії окремих акторів або соціальних груп щодо вигодоотримування через соціальномережевий ресурсообмін. Александр Портес зазначав тезу-підсумок щодо дефініціювання соціального капіталу: це «здатність суб'єктів отримувати вигоду завдяки членству в соціальних мережах або інших соціальних структурах» (Portes, 1998, с. 6). Його думку підтримав Нан Лін: соціальний капітал – це ресурси, тобто мережі та відносини, які вбудовані у соціальну структуру і цілеспрямовано використовуювані для доступу до певної вигоди (Lin, 2001). Таким чином, соціальний капітал загалом означає удоступнені ресурси, отримувані антропоодинами через соціальні зв'язки – довіру, взаємодопомогу, інформацію, підтримку тощо.

Означені та інші дефініції акцентують увагу на двох ключових моментах: 1) соціальний капітал є конструктором, оскільки формований антропоодинами через моментну/теперішню та/або перспективну/майбутню отримувану вигодовість; 2) його головним ресурсом постають антропоінтерації, тобто взаємодії, відносини, зв'язки, що усі разом формують активну антропомережу. Але «самі ці відносини і зв'язки не є соціальним капіталом, адже ним вони постають за умови доцільного використання і отримання зиску» (Діденко & Кондрашова-Діденко, 2016, с. 240). Слушним є підсумок Гульбаршин Чепурко:

соціальний капітал постає «продуктом успадкованої культури й норм поведінки» (Чепурко, 2014, с. 273), має «соціальну» і «капітальну» складові – «тому що він є у відносинах більше, ніж в індивідуумах, будучи одночасно ресурсом, який приносить суспільству вигоду з часом» (Чепурко, 2014, с. 273).

У дослідженнях ХХІ ст. частина вчених розглядає *соціальний капітал як конструкт*. Однак, щодо його елементів–складників–компонентів однотайність відсутня: авторські підходи відрізняються і компонентно, і обґрунтовувально. На мою думку, згадані елементи–складники–компоненти соціального капіталу можна згрупувати як ключові та додаткові. 3-поміж ключових: товариськість/англ. «fellowship» (Hanifan, 1916); зобов'язання/англ. «obligations» та очікування/англ. «expectations» (Coleman, 1988); норми взаємності/англ. «norms of reciprocity» (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993, с. 171–176); відносини взаємо(ви)знання/франц. «interconnaissance» та «interreconnaissance»/англ. «mutual acquaintance» та «mutual recognition» (Bourdieu, 1980, с. 2; Bourdieu, 1986, с. 248–252). 3-поміж додаткових: взаємоприязнь/англ. «mutual sympathy» (Hanifan, 1916); норми/англ. «norms» та санкції/англ. «sanctions» (Coleman, 1988); соціальна довіра/англ. «social trust» (Putnam, 2000, с. 134–147; Putnam, 2004, с. 3–19); кредитоотримання/англ. «to credit» (Bourdieu, 1986, с. 248–249). Спільними у всіх дослідників є розгортальне поєднання мережі–норм–взаємності–цінностей, які фактично складають сутнісне ядро соціального капіталу.

З мого погляду, головними елементами конструкту «соціальний капітал» постають мережі, зобов'язання, взаємність, норми, цінності, переконання. До того ж: «довіра – це передумова (або джерело) формування соціального ресурсу і так само соціального капіталу» (Діденко & Кондрашова-Діденко, 2016, с. 240). Вона не є компонентом самого соціального капіталу, проте: 1) може зумовлювати його формування через первинне налаштування антропоодиноць та подальше вибудовування ними мережі, ключовими вузлами якої є кожен з них; 2) спричинитися як результат функціонування соціального капіталу через досвід зв'язковості з конкретними антропоодиноцями та отримані спектри результатів від співпраці з ними. Таким чином, головними елементами соціального капіталу є мережі, відкритість

до зв'язковості, зобов'язання, взаємність, норми, цінності, переконання.

Функції соціального капіталу виокремлюють за якісними параметрами. Назви останніх зафіксовано вперше в межах цього тексту, оскільки у дослідників вони відсутні. За параметром соціосегментного реалізування його функціями постають: 1) соціокультурна – формує культурні цінності співробітництва; 2) економічна – удосконалює форми співробітництва; 3) політична – сприяє розвитку громадянського суспільства, підвищенню довіри до держави; 4) інтегративна – сприяє розширенню ділових зв'язків, доступу до отримання ресурсів; 5) інформаційна – сприяє поширенню і обміну інформацією; 6) комунікаційна – зміцнює довіру між партнерами, створює сприятливий діловий клімат; 7) інфраструктурна – об'єднує колектив, узгоджує інтереси на різних рівнях; 8) інтенсифікаційна – сприяє поліпшенню якості ділових відносин; 9) соціальної справедливості – забезпечує згоду з порядком розподілу благ та правил обмежень економічної діяльності; 10) діалогова – встановлює довірчі відносини, забезпечує передачу знань, досвіду тощо (див: Галушка & Нафус, 2021, с. 23). А за параметром характеру міжсуб'єктних зв'язків соціальний капітал виконує тільки три функції: 1) згуртовувальну – пов'язує агентів в середині групи/організації в одну мережу; 2) мостову – спричинює з'яву горизонтальних зв'язків між різними соціальними групами та/або мережами задля удоступнення нових ресурсів, інформації та (спів)розширення можливостей; 3) субординативну – вертикально сполучає соціальних агентів на різних рівнях соціальної ієрархії, що забезпечує удоступнення ресурсів, неможливих у межах згуртовувального та мостового зв'язків (Claridge, 2018).

Розгортання соціального капіталу здійснюване через види. Виокремлення останніх можливе за різними критеріями в межах «авторських прочитань» соціосегментів. У дослідженнях *видами соціального капіталу* зафіксовані та обґрунтовані: сильний/англ. «strong» і слабкий/англ. «weak» (Granovetter, 1973); формальний/англ. «formal» і неформальний/англ. «informal» (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993; Putnam, 2000; Putnam, 2004; Pichler & Wallace, 2007); інклюзивний/англ. «inclusive» та ексклюзивний/англ. «exclusive» (Putnam, 2000; Annen, 2001; Штомпка,

2022); згуртовувальний/англ. «bonding» (Putnam, 2000; Putnam, 2004; Woolcock, 2001; Szreter & Woolcock, 2004; van Staveren & Knorringa, 2007; Jordan, 2015; Claridge, 2018; Штомпка, 2022), мостовий/англ. «bridging» (Putnam, 1995; Putnam, 2000; Putnam, 2004; Woolcock, 2001; Szreter & Woolcock, 2004; van Staveren & Knorringa, 2007; Crossley, 2008; Jordan, 2015; Claridge, 2018; Штомпка, 2022) і субординативний/англ. «linking» (Szreter & Woolcock, 2004; Jordan, 2015; Claridge, 2018; Штомпка, 2022); відкритий/англ. «opened» і закритий/англ. «closed» (Crossley, 2008); «зв'язки-окови» та «зв'язки-мости» (Чепурко, 2014) тощо. З плином часу найпоширенішими з видів соціального капіталу стали формальний і неформальний; інклюзивний та ексклюзивний; згуртовувальний, мостовий і субординативний.

(1) Основи *формального і неформального видів соціального капіталу* були сформульовані Робертом Патнемом (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993; Putnam, 2000; Putnam, 2004) та доповнені іншими дослідниками (Pichler & Wallace, 2007). Вони різняться структурою зв'язків і правилами взаємодії. *Формальний/англ. «formal» соціальний капітал* охоплює зв'язки, які існують офіційно – за встановленими правилами і/або інструкціями, тобто регламентовані структурами, законами і нормами організації – та їх можна формалізувати й виміряти. Зазвичай ці зв'язки постають як організаційні мережі. Йдеться про інтеракціонування в трудовому колективі, професійних асоціаціях, партійних організаціях, офіційних клубах, де є статут і правила. Основними особливостями формального соціального капіталу є формалізованість, стандартованість, передбачуваність взаємодії. Він може бути як інклюзивним/англ. «inclusive», так і мостовим/англ. «bridging». *Неформальний/англ. «informal» соціальний капітал* – це зв'язки, які виникають спонтанно, тобто без жодних правил; ґрунтовані на особистій довірі, дружбі, взаємній симпатії; можуть бути потужними щодо ресурсів, хоча не зареєстрованими формально/офіційно. Прикладом таких зв'язків постають дружні мережі, сусідські взаємодопомоги, групи захоплень, спільноти у соціальних мережах без статутів тощо. Основними особливостями неформального соціального капіталу є гнучкість, емоційна основа, особиста довіра тощо. Він часто є ексклюзивним/англ. «exclusive»

та згуртовувальним/англ. «bonding». Таким чином, формальний соціальний капітал організований, офіційний і структурований, а неформальний – спонтанний, особистий, неофіційний.

(2) *Інклюзивний та ексклюзивний види соціального капіталу* дослідив і широко охарактеризував Роберт Патнем (Putnam, 2000). *Інклюзивний/англ. «inclusive» соціальний капітал* є відкритим, доступним для багатьох людей; створює широкі мережі взаємодії, які охоплюють різні групи людей; підтримує спільні цінності, довіру не лише всередині маленької групи, але і між групами. Йдеться про громадські організації, відкриті спільноти, професійні мережі, де ресурси і допомога доступні всім учасникам. Інклюзивний соціальний капітал часто перетинається з іншими видами соціального капіталу – насамперед з мостовим/англ. «bridging» і формальним/англ. «formal». *Ексклюзивний/англ. «exclusive» соціальний капітал* є закритим, доступним тільки обмеженому колу людей; створює щільні мережі, часто засновані на сімейних або кланових зв'язках, і так само передбачає сильну довіру й підтримку всередині групи, проте майже не поширює ресурси назовні. Прикладами цього виду соціального капіталу постають зв'язки/відносини в закритих клубах, елітних групах, родинних бізнесах, де інформація і ресурси доступні лише для членів даного кола. Ексклюзивний соціальний капітал часто перетинається зі згуртовувальним/англ. «bonding» і неформальним/англ. «informal». Таким чином, інклюзивний капітал сприяє взаємодії й інтеграції агентів та соціальних груп у одній мережі, а ексклюзивний – збереженню ресурсів і довіри всередині групи, організації, деякого вузького кола агентів, тобто переважно сімей/родин.

(3) У дослідженні *соціального капіталу* Роберт Патнем звернув особливу увагу на ще один комплект його *видів: згуртовувальний/англ. «bonding»* від англ. «bond»/«зв'язок» (Putnam, 2000; Putnam, 2004) і *мостовий/англ. «bridging»* від англ. «bridge»/«міст» (Putnam, 1995; Putnam, 2000; Putnam, 2004). Гульбаршин Чепурко, наприклад, пропонує називати перший вид соціального капіталу «зв'язки-окови»/«bonding», а другий – «зв'язки-мости»/«bridging» (Чепурко, 2014, с. 277), проте запропоновані нею назви видів соціального капіталу не набули усталеності ані серед учених, ані серед практиків.

Утруднення виокремлювання-й-класифікування видів соціального капіталу виникають вже після їх оприлюднення. Пари видів постають своєрідними номінативами полюсів опису найтиповіших проявів соціального капіталу. *Перші видо-класифікування соціального капіталу здійснювали за теоретичними розробками Марка Грановеттера (Granovetter, 1973). Щоправда, від 1970-х до 2000-х – часу розгортання наукової діяльності Марка Грановеттера і Роберта Патнема, ані вони самі, ані їхні учні та колеги-прихильники в жодній зі своїх праць не зазначили чіткої критерій виокремлення видів соціального капіталу – згуртовувального/«bonding» та мостового/«bridging», а також ексклюзивного/«exclusive» та інклюзивного/«inclusive». Проте після 2000-х у науковій літературі зафіксувалися підходи до критеріювання видів соціального капіталу: 1) за бінарною таксономією згуртовування/мостування – згуртовувальний/«bonding» та мостовий/«bridging» (Woolcock, 2001); 2) за типами довіри – на основі узагальненої/заробленої довіри виникає згуртовувальний/«bonding» соціальний капітал, а на основі приписаної довіри з'являється мостовий/«bridging» (van Staveren & Knorringa, 2007); 3) за виконуваними функціями – згуртовувальною/«bonding», мостовою/«bridging», субординативною/«linking» (Claridge, 2018).*

Для дослідників видів соціального капіталу тривалий час була очевидною та усталеною лінія Грановеттер–Патнем–Кларідж, що допомогла зафіксувати вектор розмірковувань та уможливила розширювання як тлумачення соціального капіталу, так і його лексику. Однак перехід Патнем–Кларідж включав ще й інших розробників.

Саймон Шретер та Майкл Вулкок (Szreter & Woolcock, 2004) розглядають комплексну теорію соціального капіталу, в якій обґрунтовані розмежування згуртовувального/«bonding», мостового/«bridging» та субординативного/«linking» видів останнього. Хоча історія розроблення трьох видів соціального капіталу належить виключно Майклу Вулкоку (Woolcock, 2001). Дослідники зауважують: «згуртовувальний [=«bonding»] соціальний капітал стосується довірчих і кооперативних відносин між членами мережі, які сприймають себе як подібних за спільною соціальною ідентичністю» (Szreter & Woolcock,

2004, с. 654–655). І далі: «натомість мостовий [=«bridging»] соціальний капітал охоплює відносини поваги та взаємності [=«mutuality»] між людьми, які усвідомлюють, що вони відрізняються один від іншого в певному соціально-демографічному (або за соціальною ідентичністю) сенсі (за віком, етнічною приналежністю, класом тощо)» (Szreter & Woolcock, 2004, с. 654–655). Субординативний/«linking» соціальний капітал є радше уточнюванням: його розуміють як «норми поваги та мережі довірчих відносин між людьми, які взаємодіють через явні, формальні або інституалізовані різновиди [=«gradients»] влади чи авторитету в суспільстві» (Szreter & Woolcock, 2004, с. 654–655). Якщо «bridging» по суті є горизонтальною метафорою, то «linking» поєднує людей через явні «вертикальні» розбіжності у владі – особливо щодо доступу до державних і приватних послуг (Szreter & Woolcock, 2004, с. 655). Існування субординативного/«linking» соціального капіталу емпірично підтвержене на прикладі бідних громад, які не мають довірчих зв'язків із представниками формальних інституцій й від того не поліпшують свій добробут (Szreter & Woolcock, 2004, с. 655). Таким чином, види соціального капіталу наголошують не тільки на різних аспектах антропозв'язковості: довірче об'єднання подібних та/або близьких за характеристиками задля співпраці – згуртовувальний/«bonding», горизонтальні відносини – мостовий/«bridging», владні відносини – субординативний/«linking»; але й на рівнях зв'язків – згуртовувальний/«bonding» є найзагальнішим, а мостовий/«bridging» та субординативний/«linking» постають двома різновекторованими проявами антропозв'язковості.

Наприкінці другого десятиліття XXI ст. Трістан Кларідж на основі трьох функцій соціального капіталу – згуртовувальної, мостової, субординативної – виокремив та деталізував його види: згуртовувальний/«bonding», мостовий/«bridging», субординативний/«linking» (Claridge, 2018). Однак, це було радше нюансуванням, аніж кардинально новим кроком.

Запропоновані *концептуалізації соціального капіталу* мають право на «життя» та наукове використання, оскільки автори їх обґрунтували. Проте соціопростір постійно змінюваний через дії антроподиниць, тому необхідність періодичного перегляду видів

соціального капіталу задля їх уточнення є цілком закономірною. *Згуртовувальний/«bonding» соціальний капітал* – це зв’язки всередині щільної, однорідної групи, що підсилюють солідарність, довіру та підтримку всередині останньої. Найчастіше це зв’язки між членами родини, близькими друзями, членами маленьких спільнот тощо. Він є закритим, інтенсивним, з високою емоційною близькістю. Прикладами може бути група волонтерів, сімейний бізнес, релігійна громада тощо, де всі добре знайомі та знають один іншого особисто. *Мостовий/«bridging» соціальний капітал* – відкриті зв’язки між різними групами щодо обміну ресурсами різних видів, які уможливають поширення інформації, нові можливості за межею вузької – етнічної, професійної, соціальної – групи. Він є відкритим та широкомережним. Саме такі зв’язки і є «мостами» між соціальними мережами, які сприяють зовнішній інтеграції. Прикладами є професійні конференції, міжкультурні проекти, онлайн-спільноти, які пов’язують різномірні групи. Мостовий соціальний капітал часто використовується серед суб’єктів/акторів/агентів фінансового сегменту країнової економіки. *Субординативний/«linking» соціальний капітал* для одних дослідників постає третім видом соціального капіталу (Jordan, 2015; Claridge, 2018), а для інших – однією з форм мостового соціального капіталу, що є оптимальним, на мою думку. Субординативний соціальний капітал характеризує норми поваги та мережі довірчих стосунків між людьми, котрі взаємодіють через явні, формальні і/або інституційні складові влади чи авторитету в країновому суспільстві. Це вертикальні зв’язки між індивідами/групами та інституціями, владними структурами чи ресурсними центрами. Метою субординативного соціального капіталу є доступ до ресурсів і можливостей, які виходять за межі звичайної соціальної мережі. Прикладами постають: контакт громадської організації з місцевою адміністрацією, взаємодія підприємця з державними програмами підтримки тощо. У субординативного соціального капіталу є багато непрямих переваг для громадян: він важливий для добробуту, особливо у бідних країнах і громадах, де банкіри занадто часто стягують лихварські відсоткові ставки, поліція корумпована, а вчителі не з’являються на роботі (Jordan, 2015). Таким чином, між видами соціального капіталу існують відчутні

відмінності: згуртовувальний/«bonding» соціальний капітал зміцнює внутрішні – нефіксовані, ексклюзивні та неформальні – зв'язки; мостовий/«bridging» – сполучає різні групи і відкриває нові можливості через зміцнювання зовнішніх – горизонтальних, інклюзивних та формальних – міжгрупових зв'язків; а субординативний/«linking» – узв'язковує акторів/агентів, котрі перебувають на різних рівнях ієрархії через підпорядкування працівників у компаніях, залежність громадян від допомоги державних інституцій.

Розгляд видів соціального капіталу уможливив висновування: неформальний, ексклюзивний і згуртовувальний соціальний капітал є закритим і довірчим, натомість формальний, інклюзивний і мостовий – відкритим, широким та інтегровувальним. Нині у соціосегментах фіксують *переплетення видів соціального капіталу*. Зокрема: згуртовувальний соціальний капітал і мостовий соціальний капітал «працюють» разом, а не поодиноці – або один, або інший, оскільки вони не є взаємозамінюваними – в одній соціальній мережі можуть бути одночасово і згуртовувальний, і мостовий соціальний капітал. Тобто, можливо, йдеться про з'яву гібридного виду соціального капіталу – згуртовувально-мостового.

Важливо зацентувати: у праксис-площині розмежувати названі види соціального капіталу – три, або навіть два, які мають значно довшу історію – складно через численні зв'язки, які антропоодиниці вибудовують між собою. Щоправда, розмежування згуртовувального, мостового і субординативного соціального капіталу дотепер залишається актуальним в науковій – філософській, соціологічній, політологічній й особливо економічній – літературі, проте воно ані в теорії, ані на практиці не розкриває глибоку багатовимірну природу соціального капіталу (Engbers, Thompson & Slaper, 2017).

Контекстність соціального капіталу – від умов розгортання до ризиків та вигод для усіх залучених акторів/агентів – є ситуативно-вигинальною: *від благого задуму*, запозиченого дослідниками з повсякденного праксису антропоодиниць, *до вуальованих неоднозначностей*, проявлюваних тільки після «кабінетного цільового коригування» теоретиками, однак локально та ситуативно вирівнюваних після впровадження.

Важливість соціального капіталу є подвійною: для окремої антропоодиноці, а також для країнового суспільства. На це звернув особливу увагу Пйотр Штомпка: «Без соціального капіталу ані просте виживання, ані тим більше самореалізація, повноцінне життя, яке приносить задоволення, не було б можливими. Самотність, спричинена нещасливими життєвими обставинами, є трагічним станом для людини» (Штомпка, 2022, с. 342). На його думку, прагнення відносин з іншими стає переважною мотивацією кожного з нас. Дослідник зазначив «п'ять природних потреб людини, які задовольняє соціальний капітал»: 1) «прагнення до екзистенційної безпеки»; 2) «потреба контакту з іншими людьми»; 3) «потреба аудиторії для самопрезентації»; 4) «соціальне дзеркало», «в якому я бачу не лише свій зовнішній образ», а дещо віднайдене «в мережі своїх відносин, у своєму соціальному капіталі»; 5) «людині потрібні дороговкази діяльності, що звільняють її від тягара постійних вагань і рішень для виконання рутинних дій із передбачуваними наслідками» (Штомпка, 2022, с. 344–346).

Межі (не)корисності соціального капіталу постають неочевидними, оскільки: з одного боку, антропоодиноцева зв'язковість необхідна для оптимування їхньої життєдіяльності, проте, з іншого боку, інтенції сторін та/або соціальних акторів щодо формування зв'язковості залишаються переважно прихованими та/або неочевидними відразу, що зумовлює «згортання довіри» та цільове формування індивідуальної траєкторії окремих антропоодиноць. Соціальний капітал може бути як корисним, так само і шкідливим – небезпечним – для людини, організації, суспільства загалом. Користь від нього може проявлятися в таких формах: користування ресурсами партнерів, надбання культурного капіталу через зв'язки з акторами різних соціосегментів, отримання цінних пропозицій від інвесторів і/або акторів інших організацій тощо. Соціальний капітал може бути шкідливим, якщо зв'язки призводять до негативних дій членів соціальної мережі і/або до корупції, сприяють розширенню останньої та її негативному впливанню на добробут і спокій кожної антропоодиноці, усіх представників країнового суспільства загалом.

І тут виникає закономірне запитання: яким чином мінімізувати ризик шкоди від соціального капіталу або його видів?

Одним з можливих розв'язків є моральна межа, яка удієвлювана тільки на антропоодиницевому рівні. Спільноти/соціосегменти/суспільства можуть ситуативно вигинати моральну межу, що для антропоодиниць видається неприйнятним. У одному випадку моральна межа поставатиме занизькою: як прокламоване толерування інакшості з нечіткими орієнтирами, що ілюструють, наприклад, молодіжні субкультури як індивідуальний прояв представників молодих поколінь, а також закриті спільноти з нечіткими або й відсутніми етичними нормами. У іншому випадку моральна межа поставатиме зависокою: як академічна доброчесність, що запроваджена і обговорювана більшістю теоретиків, проте реалізовувана у наближених до максимальних відсотків тільки деякими з них.

Соціальний капітал та моральний капітал: точки індивідуального і країнового перетину. Дослідники соціосегментів/суспільства закономірно приходять до висновувань: 1) у структурі соціального капіталу необхідною є довіра, узалежнена моральними межами, що ситуативно випрацьовувані антропоодиницями; 2) кожна антропоодиниця у взаємодіях неодмінно окреслює моральні кордони – передусім щодо себе, але й начерково – очікувально – щодо інших. Останнє фіксоване як конструктор «моральний капітал».

Мішель Ламон наголошувала на необхідності морального визначення себе та інших людей, що у будь-якому сегменті країнового суспільства впливає на соціальні відносини та зв'язки і дуже часто їх поліпшує (Lamont, 1994).

Пйотр Штомпка зауважував недооцінену роль не тільки соціального капіталу, але й морального капіталу як його форми в модернізації країнового суспільства. У своїй гостьовій лекції «Свобода і моральний капітал», прочитаній 19 квітня 2016 року в Українському католицькому університеті (Sociology department, 2016), визначав моральний капітал умовою добробуту та основою передумовою модернізаційних процесів і змін у суспільстві, яким сприяють структурні можливості, а також готовність і бажання членів суспільства скористатися ними. Іншими словами: модернізувальні дії поширюються у суспільстві, якщо між людьми існують взаємовідносини і моральні зв'язки, відображувані у цінностях. Саме ці зв'язки польський дослідник і називає

моральним капіталом. Головними елементами останнього постають: свобода, довіра, солідарність, лояльність і повага до інших, справедливість, взаємність (Sociology department, 2016). З його погляду: «соціальний капітал означає практичне використання життєвого міжособистісного простору» (Штомпка, 2022, с. 321), а «моральний капітал – це використання морального простору» (Штомпка, 2022, с. 321).

Таким чином, соціальний капітал і моральний капітал як одна з його форм можуть бути конвертовані в інші варіанти капіталу – економічний, культурний, символічний – і/або типи людського капіталу, що в свою чергу зумовлює розвиток усіх сфер країнового суспільства з орієнтиром на підтримування необхідних умов для життєдіяльності кожної антропоодиноці.

(Не)однозначні прикінцеві філософські розмірковування щодо соціального капіталу. Від благого задуму Лайди Джадсона Ханіфана (Hanifan, 1916) та ідеї згуртованості у громаді до вектора світових організацій щодо цільового фактичного/реального розширення країнового населення – через «протоколи умовної боротьби» з нерівністю, збіднюванням, корупційністю тощо – фіксований *теоретичний зсув соціального капіталу*. Останній, на перший погляд, «забирають у кабінетний розгляд» задля оптимізації життєдіяльності антропоодиноць; проте, після деталізування, фактичним постає впровадження м'якої керованості через формування трендів та періодичних орієнтирів до «необхідного успільнотнення» – групової взаємодії, командних проєктів, різнорідних співпрацювань тощо.

Вуальоване завдання соціального капіталу – необхідність формування/вибудовування антропозв'язкових мереж задля оптимізованого поіснування – містить глибший смисл: при зви чаювання антропоодиноць через тренди до спільнотного поіснування та фахопроявляння, що деяка частина дослідників – футурологів та соціосегментних теоретиків – вже розглядає як пряму вказівку на переформатування життя у бік дуального розширення. За задумом розробників, соціальний капітал мав/має допомагати звичайним антропоодиноцям із розв'язанням їхніх щоденних утруднень, що наразі вже частково реалізоване. Проте найефективніше соціальний капітал проявлюваний у окремих «виробничих соціосегментах» – наприклад, у музичній індустрії,

кіновиробництві, наукових дослідженнях, бізнес-середовищі тощо. Професійні спільноти є своєрідними «закритими клубами обізнаних» у компаніях, тобто згуртовують фахівців одного спрямування, в яких кожен працівник постає чітко субординованою «трудовою одиницею деякого рівня» та може періодично налагоджувати особисту – за результатами узгодження з керівництвом – співпрацю, тобто «мостувати», з іншоспрямованими професійними спільнотами задля цільового співоновлення обидвох мереж та/або вибудовування нових спільновиговодових зв'язковостей як для себе особисто, так і для компанії загалом.

Ідеологи соціального капіталу вбачають у ньому деякі супутні утруднення. Ключовим з останніх вважають відхилення, якщо не сказати більше – повне заперечення, від категоричного імперативу Іммануеля Канта: цільові дії агентів-спричинювальників побудови-та-підтримування мережі налаштовані на будь-яку виговодовість, що унеможлиблює вбачання в антроподициях самоцінності та виключно людського. До того ж: у переліках недоліків, які зауважують і самі розробники соціального капіталу слід виокремити: 1) преферентизм – стабільна співпраця може бути тільки з довіреними та перевіреними часом і досвідом антропоодиницями, а не з новачками; 2) нормаадаптивність – грати за правилами зацікавленої сторони для антропоодиниці виговодовіше через превентивування довіропідривання до неї; 3) комунікативність – каталізувальник мереживибудовування та налагоджування антропоодиницевих зв'язків; 4) агентоактивність – періодичність (п)оновлювання зв'язків та/або підтримування постійної – хоча б мінімальної – взаємодії між агентами та ін.

Таким чином, блага ідея допоміжності антропоодиницям у їхньому поіснуванні з часом та з допомогою дослідників-теоретиків перетворюється на черговий маніпулятив.

Висновки. Соціальний капітал відджерелений від людського капіталу як головний тип останнього. Після спроб дефініціювати та/або охарактеризувати соціальний капітал дослідники виокремили його сутнісне ядро – вибудовувані антропоодиницями відносини–зв'язки–взаємодії для ефективного досягання цілей шляхом задоволення конкретних потреб та/або інтересів. Головними функціями соціального капіталу

є згуртовувальна, мостова та субординативна, які відображають характер міжсуб'єктних зв'язків. Видами соціального капіталу є згуртовувальний/«bonding», який зміцнює внутрішні – нефіксовані, ексклюзивні та неформальні – зв'язки; мостовий/«bridging», що сполучає різні групи і відкриває нові можливості через зміцнювання зовнішніх – горизонтальних, інклюзивних та формальних – міжгрупових зв'язків; субординативний/«linking», який узв'язковує акторів/агентів, котрі перебувають на різних рівнях ієрархії. Контекстність соціального капіталу є ситуативно-вигинальною, оскільки включає не тільки подвійні вигодові орієнтири «на благо» для кожної антропоодиноці та для країнового суспільства, але й неоднозначні аспекти, частина з яких вже визнана ризиками.

Перспективи подальших досліджень обмежені пропонованим дослідженням через подальшу необхідність деталізування наявних типів людського капіталу та видів соціального капіталу – інклюзивного та ексклюзивного, згуртовувального, мостового, субординативного – які вже зафіксовані у площині праксису, проте недостатньо розтлумачені теорезисно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галушка З. І., Нафус І. І. Соціальний капітал як економічний ресурс: сутність та умови нагромадження : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 248 с.
2. Діденко Л. В. Філософська основа міждисциплінарного розуміння капіталу: від економічного поняття до культуропарасолькової складеності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. Вип. 53. С. 22–31. <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.4>
3. Діденко Л. В. Філософське інтерпретування варіативів економічного капіталу: від ресурсу до антропоодиноці. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2025. Вип. 54. С. 10–20. <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.2>
4. Діденко Л. В., Кондрашова-Діденко В. І. Соціальний капітал: філософсько-економічні візії. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 110. С. 237–141.
5. Чепурко Г. Проблеми формування соціального капіталу в Україні на сучасному етапі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2014. Вип. 1 (1). С. 271–283.
6. Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору / пер. з польської Миколи Яковини. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2022. 400 с.

7. Annen K. Inclusive and exclusive social capital in the small-firm sector in developing countries. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*. 2001. Volume 157, Issue 2. P. 319–330. <https://doi.org/10.1628/0932456013623150>
8. Becker G. S. Accounting for tastes. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1996. 278 p.
9. Becker G. S. Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education. 3rd edition. Chicago : The University of Chicago Press, 1993. 414 p.
10. Bourdieu P. The forms of capital. Handbook of theory and research for the sociology of education / edited by J. G. Richardson. New York – Westport, CT – London : Greenwood Press, 1986. P. 241–258.
11. Bourdieu P. Le capital social: notes provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*. 1980. Volume 31. P. 2–3. URL: https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1980_num_31_1_2069 (дата звернення: 29.09.2025).
12. Claridge T. Functions of social capital – bonding, bridging, linking. *Social Capital Research*. 2018. P. 1–7. (Version v1). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7993853>
13. Coleman J. S. Foundations of social theory. Cambridge, MA : The Belknap Press of Harvard University Press, 1994. 1014 p.
14. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Volume 94, Number 1, Supplement: Organizations and institutions: Sociological and economic approaches to the analysis of social structure. P. S95–S120.
15. Crossley N. (Net)Working out: social capital in a private health club. *The British Journal of Sociology*. 2008. Volume 59, Issue 3. P. 475–500. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00204.x>
16. Engbers T. A., Thompson M. F., Slaper T. F. Theory and measurement in social capital research. *Social Indicators Research*. 2017. Volume 132, Number 2. P. 537–558. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1299-0>
17. Granovetter M. S. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 1973. Volume 78, Issue 6. P. 1360–1380.
18. Hanifan L. J. The rural school community centre. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1916. Volume 67. New Possibilities in Education. P. 130–138.
19. Hodgson G. M. What is capital? Economists and sociologists have changed its meaning: Should it be changed back? *Cambridge Journal Economics*. 2014. Volume 38, Issue 5. P. 1063–1086. <https://doi.org/10.1093/cje/beu013>
20. Jordan J. B. A Study in how linking social capital functions in community development. [A Dissertation Submitted to the Graduate School of The University of Southern Mississippi in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

of Doctor of Philosophy]. The University of Southern Mississippi, 2015. 328 p. URL: https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/dissertations/article/1015/&path_info=auto_convert.pdf (дата звернення: 29.09.2025).

21. Lamont M. Money, morals, and manners: The culture of the French and the American upper-middle class. Chicago : The University of Chicago Press, 1994. 350 p.

22. Lin N. Building a network theory of social capital. *Social Capital: Theory and Research* / edited by N. Lin, K. Cook, R. S. Burt. New York : Aldine de Gruyter, 2001. P. 3–29.

23. Marx K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg, 1890. (MEGA II/10: 'Das Kapital', 1. Band, Druckfassung 1890. 694 S.) *MEGAdigital. Ökonomische Texte von Karl Marx im Internet*. Berlin : Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften & TELOTA, 2012. URL: https://telota.bbaw.de/mega/#?doc=MEGA_A2_B010-00_ETX.xml&book=10&part=0&pageNr=1&startPage=&endPage=&startLine=&endLine=&startTerm=&endTerm= (дата звернення: 29.09.2025).

24. Pichler F., Wallace C. Patterns of formal and informal social capital in Europe. *European Sociological Review*. 2007. Volume 23, Issue 4. P. 423–436. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm013>

25. Portes A. Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*. 1998. Volume 24. P. 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>

26. Putnam R. D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York : Simon & Schuster, 2000. 544 p.

27. Putnam R. D. (Ed.). Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society. New York : Oxford University Press, 2004. 522 p.

28. Putnam R. D. Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*. 1995. Volume 28, Number 4. P. 664–683.

29. Putnam R. D., Leonardi R., Nanetti R. Y. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1993. 274 p.

30. Ragnedda M. Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*. 2018. Volume 35, Issue 8. P. 2366–2375. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.10.006>

31. Schultz T. W. Investment in human capital. *The American Economic Review*. 1961. Volume 51, Number 1. P. 1–17.

32. Sociology department. Свобода і моральний капітал. 2016. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=xI_rpl-paRU (дата звернення: 29.09.2025).

33. van Staveren I., Knorringa P. Unpacking social capital in economic development: How social relations matter. *Review of Social Economy*. 2007. Volume, 65, Issue 1. P. 107–135. <https://doi.org/10.1080/00346760601132147>

34. Woolcock M. Microenterprise and social capital: A framework for theory, research, and policy. *The Journal of Socio-Economics*. 2001. Volume 30, Issue 2. P. 193–98. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(00\)00106-2](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(00)00106-2)

35. Szreter S., Woolcock M. Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*. 2004. Volume 33, Issue 4. P. 650–667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>

REFERENCES

1. Halushka, Z. I. & Nafus, I. I. (2021). *Sotsialnyi kapital yak ekonomichnyi resurs: sutnist ta umovy nahromadzhennia : monohrafiia [Social capital as an economic resource: essence and conditions of accumulation: monograph.]*. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. 248 s. [in Ukrainian]

2. Didenko, L. V. (2025a). Filosofska osnova mizhdystyplinarnoho rozuminnia kapitalu: vid ekonomichnoho poniattia do kulturoparasolkovoi skladenosti [Philosophical foundation of an interdisciplinary understanding of capital: from economic concept to cultural-umbrella complexity]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 53, 22–31. <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.4> [in Ukrainian]

3. Didenko, L. V. (2025b). Filosofske interpretuvannia variatyviv ekonomichnoho kapitalu: vid resursu do antropodynytsi [Philosophical interpretation of the economic capital variants: from resource to the human being]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 54, 10–20. <https://doi.org/10.32782/apfs.v054.2025.2> [in Ukrainian]

4. Didenko, L. V., & Kondrashova-Didenko, V. I. (2016). Sotsialnyi kapital: filosofsko-ekonomichni vizii [Social capital: philosophical–and–economic visions]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 110, 237–141. [in Ukrainian]

5. Chepurko, H. (2014). Problemy formuvannia sotsialnoho kapitalu v Ukraini na suchasnomu etapi [Problems of social capital formation in Ukraine at the present stage]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, 1(1), 271–283. [in Ukrainian]

6. Shtompka, P. (2022). *Sotsialnyi kapital. Teoriia mizhosobystisnoho prostoru [Social capital. Interpersonal space theory] / per. z polskoi Mykoly Yakovyny*. Kyiv : DUKH I LITERA. 400 s. [in Ukrainian]

7. Annen, K. (2001). Inclusive and exclusive social capital in the small-firm sector in developing countries. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*, 157(2), 319–330. <https://doi.org/10.1628/0932456013623150>

8. Becker, G. S. (1996). *Accounting for tastes*. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press. 278 p.

9. Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. Chicago : The University of Chicago Press. 414 p.

10. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York – Westport, CT – London : Greenwood Press.

11. Bourdieu, P. (1980). Le capital social: notes provisoires [Social capital: provisional notes]. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 31, 2–3. https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1980_num_31_1_2069 [in French].

12. Claridge, T. (2018). Functions of social capital – bonding, bridging, linking. *Social Capital Research*, 1–7. (Version v1). <https://doi.org/10.5281/zenodo.7993853>

13. Coleman, J. S. (1994). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA : The Belknap Press of Harvard University Press. 1014 p.

14. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94(1), Supplement: Organizations and institutions: Sociological and economic approaches to the analysis of social structure, S95–S120.

15. Crossley, N. (2008). (Net)Working out: social capital in a private health club. *The British Journal of Sociology*, 59(3), 475–500. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00204.x>

16. Engbers, T. A., Thompson, M. F., & Slaper, T. F. (2017). Theory and measurement in social capital research. *Social Indicators Research*, 132(2), 537–558. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1299-0>

17. Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380.

18. Hanifan, L. J. (1916). The rural school community centre. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, New Possibilities in Education, 130–138.

19. Hodgson, G. M. (2014). What is capital? Economists and sociologists have changed its meaning: Should it be changed back? *Cambridge Journal Economics*, 38(5), 1063–1086. <https://doi.org/10.1093/cje/beu013>

20. Jordan, J. B. (2015). A Study in how linking social capital functions in community development. [A Dissertation Submitted to the Graduate School of The University of Southern Mississippi in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy]. The University of Southern Mississippi. 328 p. URL: https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/dissertations/article/1015/&path_info=auto_convert.pdf

21. Lamont, M. (1994). *Money, morals, and manners: The culture of the French and the American upper-middle class*. Chicago : The University of Chicago Press. 350 p.

22. Lin, N. (2001). Building a network theory of social capital. In N. Lin, K. Cook, & R. S. Burt (Eds.), *Social Capital: Theory and Research* (pp. 3–29). New York : Aldine de Gruyter.

23. Marx, K. (1890). *Das Kapital. Kritik der politishen Ökonomie*. [Capital. A Critique of Political Economy] Erster Band. Hamburg. (MEGA II/10:

‘Das Kapital’, 1. Band, Druckfassung 1890. 694 S.) MEGAdigital. Ökonomische Texte von Karl Marx im Internet. Berlin : Berlin–Brandenburgische Akademie der Wissenschaften & TELOTA, 2012. https://telota.bbaw.de/mega/#?doc=MEGA_A2_B010-00_ETX.xml&book=10&part=0&pageNumber=1&startPage=&endPage=&startLine=&endLine=&startTerm=&endTerm= [in German].

24. Pichler, F., & Wallace, C. (2007). Patterns of formal and informal social capital in Europe. *European Sociological Review*, 23(4), 423–436. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm013>

25. Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>

26. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York : Simon & Schuster. 544 p.

27. Putnam, R. D. (Ed.). (2004). *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society*. New York : Oxford University Press. 522 p.

28. Putnam, R. D. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics*, 28(4), 664–683.

29. Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ : Princeton University Press. 274 p.

30. Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*, 35(8), 2366–2375. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.10.006>

31. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1–17.

32. Sociology department. (2016). *Svoboda i moralnyi kapital [Freedom and moral capital]* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=xI_rpI-paRU [in Ukrainian/in English].

33. van Staveren, I., & Knorringa, P. (2007). Unpacking social capital in economic development: How social relations matter. *Review of Social Economy*, 65(1), 107–135. <https://doi.org/10.1080/00346760601132147>

34. Woolcock, M. (2001). Microenterprise and social capital: A framework for theory, research, and policy. *The Journal of Socio-Economics*, 30(2), 193–98. [https://doi.org/10.1016/S1053-5357\(00\)00106-2](https://doi.org/10.1016/S1053-5357(00)00106-2)

35. Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650–667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025